

דף שבועי

בס"ד

פרשת ויחי, תשפ"ו, מספר 1650

ברכת יעקב לשבטים לעומת ברכת משה לשבטים יוסף אלישע

שבטים על הסדר: (1) ראובן (בכורי אתה) (2-3) שמעון ולוי (אחים) (4) יהודה (5) זבולון (6) יששכר (7) דן (8) גד (9) אשר (10) נפתלי (11) בן פורת יוסף (12) בנימין. לעומת זאת, בברכת משה מופיעים עשרה שבטים בלבד וגם הסדר אחר: (1) ראובן (2) יהודה (3) לוי (ללא שמעון) (4) בנימין (5) יוסף (6) זבולון (7) גד (8) דן (9) נפתלי (10) אשר. משה הקדים את יהודה לאחר הבכור ראובן, מצד חשיבותו וכן את בנימין ליוסף למרות היות יוסף הבכור. בברכת משה, גם יששכר אינו נזכר. מדוע? יששכר מדומה בברכת יעקב לחמור גרם, במובן של אדם בעל כוח סבל עצום המטה שכמו לסבול עולה של תורה. זו הייתה הסיבה שבטעיה מתן עשרת הרוגי מלכות על מכירת יוסף, על שלא יכול היה למחול להם בשלמות על שנטלו ממנו כתרה של תורה ומסרוהו ביד יששכר. שהרי יוסף היה חברותא של יעקב אבינו, וכל מה שלמד יעקב משם ועבר העביר לו, בראותו אותו ממשיך דרכו עד היפרדם בפרשת עגלה ערופה. בנוסף, מבחינת סדר הקדימה ורצפי השמות בברכת משה, זבולון ויששכר נזכרים זה לצד זה כאשר הם מייצגים את "הסכם יששכר וזבולון" בעולם הזה ובבא. לא זו אלא אף זו: בברכת יעקב ראובן מקבל נזיפה על מעשהו אחרי מות רחל: "כִּי עָלִית מִשְׁכְּבִי אֲבִיךָ אֲזַחֲלֶלֶת יְצוּעֵי עֲלֶה" (בר' מט:ד). והקפיד עליו יעקב, עד שמעלה עליו הכתוב: "וַיִּלֶךְ רְאוּבֵן וַיִּשְׁכַּב אֶת בְּלָהָה פִּלְגֶשֶׁת אֲבִיו וַיִּשְׁמַע יִשְׂרָאֵל" (בר' לה:כב), והוא מה שהשיב רבי יוסי בן חלפתא לאותה מטרונתא על תמיהתה כיצד יוסף הצדיק עמד בניסיון של אשת פוטיפר, בהיותו נער בן שבע עשרה שנה? אף הוא השיבה מהנידון דידן:

הוציא לפניו ספר בראשית והתחיל קורא לפניו מעשה ראובן ובלהה, מעשה יהודה ותמר, אמר לה: 'מה אם אלו שהם גדולים וברשות אביהן לא כיסה עליהם הכתוב, זה שהוא קטן וברשות עצמו על אחת כמה וכמה?' (בר' ר' פז, ח-ט).

אז אם לא כתוב – הוא לא עשה!

ב. תוכחה מגולה – שמעון ולוי אחים יעקב מוכיח גם את שמעון ולוי על שהרגו עיר שלמה, עשרים וארבעה אלף אנשים, משום ששכם בן חמור החווי נשיא הארץ חטף ואנס את דינה אחותם, "כִּי נָבְלָה עֲשֵׂה בְּיִשְׂרָאֵל לְשָׁכַב אֶת בַּת יַעֲקֹב וְכֵן לֹא יַעֲשֶׂה" (בר' לד:ז). רמב"ן מעלה את הטענה שאפשר שאכן באותו הרגע הסכימו למול עצמם, ואפשר שרצו להיטהר ולתקן את עצמם ולהיטמע בעם ישראל, ואולי אף להתגייר, ובני יעקב פעלו במרמה ולא ביושרה משום שבתחבולות תעשה לך מלחמה, כמאמר הפסוק: "וַיַּעֲנוּ בְנֵי יַעֲקֹב אֶת שְׂכָם וְאֶת חֲמוֹר אֲבִיו בְּמַרְמָה וַיַּדְבְּרוּ אֲשֶׁר טָמְא אֶת דִּינָה אֲחֹתָם" (בר' לד:יג). פסוקית הסיבה האחרונה נאמרה על ידי השכינה הצווחת ומגלה את סיבת נקמתם (רש"י בעקבות

א. "האספו ואגידה לכם את אשר יקרא אתכם באחרית הימים" (בר' מט:א).

לקראת מותו פנה יעקב אבינו אל בניו וביקש לגלות להם את הקץ, אך הקב"ה לא חפץ בכך, ונסתם ממנו קץ אחרית הימים. הוא החל לדבר דברים אחרים; דברי תוכחה לראובן, לשמעון וללוי, עד שיהודה נתכרכמו פניו ונסוג אחור. יעקב קרא לו וקרבו מחד גיסא, אך הוכיחו מאידך גיסא כאומרו: "מִטָּרֶף בְּנֵי עָלִית" (בר' מט:ט). "אמר לו: 'גֹּזֵר אֲרִיָּה יְהוּדָה' (בר' מט:ט) – אתה הוא שהרגת אותו! לפי שהיה יעקב אבינו סבור שיהודה הרג את יוסף בשעה שהביאו לו את הכתונת, שנאמר: 'וַיֹּאמֶר: פָּתַנְתָּ בְנִי, חַיָּה רָעָה אֲכַלְתָּהּ' (בר' לז:ל), ואין חיה רעה אלא אריה" (בר' ר' צ"ה, ב). כלומר, יעקב ידע והתכוון אל יהודה.

עדיין, אנו למדים מפרשנות רש"י שנצנצה בו רוח הקודש, והוא דיבר מתוך ראייה עתידית ורמז לבאות; לצאצאי בני ישראל ולצאצאי צאצאיו. הסתום רמזו בהיות פרשתנו פרשה סתומה, שאין רווח אפילו לא של תיבה אחת בין התיבה האחרונה בפרשה הקודמת לבין תחילתה של פרשתנו. העיתוי שבו ברך יעקב את בניו, ואף הוכיחם, הוא, כאמור, לפני מותו. משה רבנו לקח ממנו דוגמה וברך את ישראל ביומו האחרון, מהסיבה הפשוטה שאף אחד אינו אוהב לשמוע דברי ביקורת, ולכן התזמון היעיל ביותר הוא העברת המסר לפני המוות.

בפירוט הברכות לשבטים דילג משה רבנו על שבט שמעון, ומייד אחרי ראובן כתוב: "וּלְלֵוִי אָמַר" (דב' לג:ח). סבורני שמשה השמיט את שבט שמעון בגלל מה שעולל זמרי בן סלוא, נשיא שבט שמעון. כאשר תפסה בבלוריתה לכוזבי בת צור והלך לו אצל משה והחל להתנוכח עימו על בת יתרו כהן מדין: "בן עמרם... מי התירה לך?" כקובל על עצם הנהגתו, ורצה לעשות כן לעיני כול על מנת להורות שזה מותר, והשפיל את משה עד שבא פנחס הכהן ודרש "הבוועל ארמית קנאין פוגעים בו". והורו לו ש"קריינא דאִיגְרָתָא איהו ליהוי פרונוקא" (על פי רש"י לבמ' כז:ה; סנהדרין פב ע"א; ירושלמי, סנהדרין פט). כלומר, נתנו לו אישור לפעול ודקדם למוות, וא-לוהים עזרו שלא הרגוהו ונגעשו לו שישה ניסים (תנחומא לפר' פנחס). ו"נתנה הישועה לפנחס, והשפיל משה את עצמו" (תנחומא ויחי, ב).

מבחינת סדר אזכור השבטים "אין שמותיהם של שבטים שווין בכל מקום, אלא פעמים שזה מקדים לזה וזה מקדים לזה" כדי להראות על שקילותם ועל יחס פריטטי גם לבני השפחות, שווי-המעמד לבני הגבירות (דברי רבי יהושע דסכנין בשם רבי לוי בתנחומא, שמות, ג בסופו). בברכת יעקב לשבטים יש שנים עשר

* יוסף אלישע הוא ד"ר ללשון ומרצה במכללת "אורות ישראל", רחובות, ומחבר סדרת הספרים: "תהינה לראש עמרם" על פרשיות השבוע. לאחרונה יצא לאור ספרו החדש בבלשנות עברית מקראית ובתר מקראית: "תפוחי זהב במשכיות כסף". המאמר מוקדש לע"נ הורי היקרים: ר' עמרם אלישע בן שמחה ויהודית בת בשיה לבית מימון ז"ל.

1 והגם שלשם שמיים נתכוונה, כלומר, לשם פריון והולדה, שכן ראתה באיצטגנינותה, שהיא צריכה להעמיד ממנו תולדות, ולבסוף נשא את בתה, אסנת בת פוטיפרע כהן און.

ידע" (דב' לג:ט). הכוונה היא לחטא העגל, שאמר משה "מי לה' אֵל?" (שם' לב:כו), ונאספו אליו כל בני לוי שלא חטאו, וחגרו איש חרבו על ירכו והרגו את החוטאים בעגל. "ואי אפשר לפרש אביו ממש ואחיו מאביו וכן בניו ממש, שהרי לווים הם ומשבט לוי לא חטא אחד מהם" (רש"י שם). "פי' שמרו אמרתך" (דב' לג:ט) הכוונה לדיבר של "לא יהיה לך אלוהים אחרים על פני" (רש"י), שהרי לא השתתפו בחטא העגל. "ובריתך ינצרו" (שם:שם), הכוונה לברית המילה (רש"י, שם), שמשתמט יוסף הצדיק הפסיקו למול את בניו, אמרו: "נהיה כמצרים", עד שבא יהושע בכניסה לארץ וחדש המילה ב"גבעת הערלות", ששמה ניתן לה על עניין זה, כמאמר הכתוב: "ויעש לו יהושע חרבות צרים וימל את בני ישראל אל גבעת הערלות" (דב' לג:ט; תנחומא שמות ה'; י"ה:ג).

ד. שלא לכבודי עשיתי ולא לכבוד בית אבא, אלא שלא ירבו מחלוקת בישראל – דעת יונתן בן עוזיאל
יסוד דומה של רצון טוב לגילוי הקץ והגבלתו על ידי א-לוהים אנו מוצאים במעשה יונתן בן עוזיאל, אשר תרגם את הנביאים מפי חגי, זכריה ומלאכי, שחיו כשש מאות שנה לפניו, והעבירו התרגום מדור לדור איש מפי איש, עד שבא יונתן והעלהו על הכתב. וכשביקש לתרגם גם את הכתובים,

[ו]נזדעזעה ארץ ישראל ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה. יצתה בת קול ואמרה: "מי הוא זה שגילה סתרי לבני אדם? עמד יונתן בן עוזיאל על רגליו ואמר: "אני הוא שגיליתי סתריך לבני אדם; גלוי וידוע לפניך, שלא לכבודי עשיתי, ולא לכבוד בית אבא, אלא לכבוד עשיתי, שלא ירבו מחלוקת בישראל" (מגילה ג ע"א).

(שהרי) אחת מאבדת מאה פרנסות טובות, אך השלום –

אמר רבי שמעון בן חלפתא: לא מצא הקדוש ברוך הוא פלי מחזיק ברכה לישראל אלא השלום, שנאמר (תה' כט:יא) "ה' עז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום" (עוקצין ג, יב).

הגמרא שואלת מדוע דווקא על תרגום הכתובים נזדעזעה הארץ, ואילו על תרגום הנביאים לא נזדעזעה? והיא משיבה, מפני שבנביאים יש מילי דמפרשן ומילי דמסתמן (=יש דברים גלויים ודברים סתומים, לא מפורשים), אך בכתובים יש סוד קץ הימים בספר דניאל, ומאחר שטרם הגיע העולם לצביונו אין הקב"ה חפץ לפרש ולתרגם את הסתומות, שהנסתרות לה' א-לוהינו. גם ליצחק אירע "שביקש לגלות מיסטורין של הקב"ה לעשיו בנו הגדול" (תנחומא ויחי, ח), וכן, יצחק היה חי בעת מכירת יוסף, ויודע היה ברוח קודשו שיוסף חי, וביקש להודיע ליעקב, אך אמר: "הקב"ה לא, ואני אודיענו?" (תנחומא מקץ, ד). כלומר, המסר הוא שגם אם הרצון האנושי הוא טוב, האדם אינו יכול לפעול בעולם קטנה או גדולה מליבו, אלא ויפק רצון מה' יתברך לבדו.

המד"ר.² סיבה נוספת להשמדתם היא משום שלא מסרו את מלכם לעמוד למשפט, שהרי גם לגויים יש שבע מצוות בני נח, ואסור להם לאנוס ולרצוח. ברגע שמנעו את עשיית הדין במלכם, לכולם היה משפט מוות כשותפים מלאים לעוולה.³ ואכן, שמעון ולוי השיבו לאביהם: "הכזונה יעשה את אחותנו"? (בר' לד:לא); וכי אנחנו "בני אדם של הפקר"? (בראשית רבה, פ, ב; אנושים חסרי כבוד עצמי, נעדרי-גבולות), לא "אנשים של צורה"?⁴ ויעקב החריש, ושתיקה כהודאה.

כל השבטים משולים לחיות (תנחומא, ויחי), אלא שבברכת יעקב מדומה יהודה לאריה, לעומת ברכת משה, שבה נאמר: "דן גור אריה יזנק מן הפסן" (דב' לג:כב). אלו היו השבטים החזקים ביותר, שכן כך היא צוואת הזקן עבורם וכן משום שהיו יושבי הספר (בערי הגבול) הנצרכים להגנה מפני האויבים. בברכת יעקב – דן הוא הנחש, אך המלכות בישראל ניתנה לשבט יהודה כמאמר יעקב: "לא יסור שבט מיהודה ומחזק מבין רגליו" (=מזרעו, מצאצאיו, בר' מט:י). גם גד נמשל כלביא:⁵ "ברוך מרחיב גד כלביא שכן וטרף זרוע אף קדקד" (דב' לג:כ), שהיה חותך ראש האויב עם הזרוע במכה אלכסונית באבחת חרב אחת, ולא ישנה לו. זו אף זו; על ההיגד: "ולו יקהת עמים" (בר' מט:י) רש"י הסביר: יקהת = קהיית עמים, קהייה היא אסיפה של העמים שיתקבצו ציונה באחרית הימים. בנוסף הוא "יקהת שיני עמים" (תנחומא ויחי, י). כלומר, גם אם נסתם מיעקב הקץ, משהו בהחלט נשאר.

ג. הסכם שותפות יששכר וזבולון
בברכת יעקב: "זבולון לחוף ימים ישכן והוא לחוף אניות וירכתו על ציד" (בר' מט:ג). הצידונים הקדומים, הם הפליקים בפי הרומאים, היו ידועים בהיותם יורדי ים באוניות סוחר. שבט זבולון מסמל את צד השפע הגשמי והפרנסה בדגי הים, הטונה (טרית) והחול המשמש לעשיית זכויות לבנה (דברי רב יוסף במסכת מגילה ו). שבט אשר נתברך בבנים: "ברוך מבנים אשר" (דב' לג:כד), גם "בנותיו נאות" ו"ראויות למלכות" על כן "יהי רצוי אחיו" – על ידי בנותיו" (תנחומא ויחי, יג). "נפתלי אילה שלחה" (בר' מט:כא) – זו בקעת גינוסר (=הכנרת), המבכרת פירותיה וממהרת כאיללה" (תנחומא ויחי, יג). "כינרת זו גינוסר, ולמה נקרא שמה "כינרת"? דמתיקי פירא כקלא דכינרי" (=שמתוקים פירותיה וערבים לחיך כקול נגינת הכינור הערבה לאוזנו של השומע. מגילה ו). זו משמעות מטאפורית כפולה; במהירות הצמיחה וגם בטעם הפירות. בנוסף, הסכם יששכר וזבולון ידוע בתולדות ישראל כשיתוף פעולה הדדי בין הנוטל על גבו עולו הכבד של לימוד התורה ושמירת מצוותיה ובין אחיו יורד הימים, העוסק במסחר על מנת לפרנסו, ושכרם חצי בעולם הזה ובבא (תנחומא ויחי, יא). זו השותפות.⁷ משה דיבר בהרחבה על שבט לוי: "האמר לאביו ולאמו לא ראיתיו ואת אחיו לא הפיר ואת בניו לא

2 בדומה לאיבר האחרון במשפט: "ועתה לכו ונהרגו ונשלקהו באחד הפרות ואמרנו חיה רעה אכלתהו ונראה מה יהיו חלמתי" (בר' לו:כ), שהשכינה אמרה נראה דבר מי יקים, אם שלכם או שלי! ואי אפשר שיאמרו הם "ונראה מה יהיו חלומותי", שמכיון שיהרגוהו בטרם חלומותיו" (דברי רבי יצחק המצוטטים ברש"י, שם).

3 כך היא דעת הרמב"ם ורבי חיים בן עטר, "אור החיים" על פרשת וישלח, קטע רביעי. הרמב"ן (שם) מעלה בהרגלו את העמדה היותר ביקורתית, שמא באמת היה רגע של שיבה בתשובה ורצון כן להתגיר, מצד אנשי שבט, כשהסכימו למילה.

4 הביטוי על פי מועד קטן ט ע"א.
5 שישה שמות יש לארי: ארי, כפיר, לביא, ליש, שחל, שחץ (סנהדרין צה ע"א).

6 ויש גם דיון הלכתי האם תמרי הכנרת מצריכים ברכה מיוחדת על שום מתיקותם ועריבותם המיוחדת.

7 כפי שהיה הרמב"ם עוסק בתורה ואחיו דוד היה יורד ימים ועוסק בפרקמטיה. זה היה הסכם השותפות ביניהם עד שיום אחד טבע רבי דוד, אחי הרמב"ם, בים, וחלה הרמב"ם ונפל למשכב שנה תמימה בבוא אליו השמועה הרעה, ואחר כך התאווש והתעשת ושימש לפרנסתו ופואו של סלאח א-דין מלך מצרים.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.
הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף